

bisschop Adelbold, bouw- en kunsthistorische bijdragen over de koordispositie en het koor van de Dom, de Dom van Adelbold en een oppervlakkig en uit de toon vallend stuk over de (on)macht van de kerk.

In dit bestek kan ik helaas niet dieper op de inhoud ingaan. Van belang is vooral het stuk van Mekking, die het kerkenkruis uitgebreid bespreekt en in een internationaal kader plaatst. Waardering past ook de verhelderende en vernieuwende gezichtspunten die respectievelijk Van Cauteren en Hoekstra aandragen over de koordispositie en de bouwgeschiedenis van de Romaanse Dom. Verrassend is tenslotte Van Winter, die een oud verhaal van Beke nieuw leven inblaast en al doende de invloed van Bernold gering acht.

Een ding valt echter bij de meeste auteurs op: bij gebrek aan bronnen neemt de hypothese wel een erg belangrijke plaats in. Af en toe bekroop me dan ook het gevoel dat men slechts wilde zien wat in het eigen straatje van pas kwam: wat eerst een hypothese was, is verderop een gegeven. Het slachtoffer hiervan is de realiteitszin. Zo komt Heiten, na geconstateerd te hebben dat de Dom overeenkomsten heeft met Westminster Abbey en de kathedraal van Soissons en Keulen, tot de ongeloofwaardige conclusie dat dit het gevolg was van de aanspraken van Floris V op de soevereiniteit van Schotland! Een dergelijke aanpak leidt tot uitspraken zoals in *de Volkskrant* van 2 augustus 1988, waarin gesteld werd dat voor Noordelijke Nederlanders Utrecht de eerste stad op aarde was, een afspiegeling van het hemelse Jeruzalem. Was het maar zo gemakkelijk.

A. J. van den Hoven van Genderen

F. Akkerman, A. J. Vanderjagt, *ta.*, *Rodolphus Agricola Phrisius 1444-1485. Proceedings of the International Conference at the University of Groningen 28-30 October 1985* (Brill's Studies in Intellectual History VI; Leiden: E. J. Brill, 1988, xvi + 358 blz., f95,40, ISBN 90 04 08599 8).

De uit Groningen afkomstige humanist Agricola wordt in deze congresbundel voor de derde keer in onze eeuw en in ons land ten tonele gevoerd. De vorm waarin dat gebeurt is eigentijds: meer en meer is het immers zo dat onderzoeksresultaten al aan een publiek van vakgenoten zijn voorgelegd voordat ze in druk verschijnen. De drie fasen van Nederlandse Agricolastudies staan in zekere zin model voor de ontwikkeling van ons historisch bedrijf: in 1917 verscheen een nog steeds niet vervangen monografie (dissertatie) van H. E. J. M. van der Velden (waarvan deel II, en daarmee de registers en mogelijke bijlagen, helaas nooit uitkwam); daarna, in de jaren zestig en zeventig, kwamen de kortere studies van de Leuvense hoogleraar M. Nauwelaerts en van zijn Groningse collega E. H. Waterbolk (laatstgenoemde schreef over Agricola en Erasmus, Agricola en Petrarca, Agricola's gedichten — zie nu *Verspreide opstellen* (Amsterdam, 1981)) — en tenslotte werd in datzelfde Groningen, vierhonderd jaar na Agricola's dood, een internationaal congres gehouden, waarvan we de schriftelijke neerslag nu voor ons hebben. In de loop van zo'n driekwart eeuw is Agricola dus van onderwerp voor een eenmans-monografie geworden tot onderwerp van een verzameling deelstudies in vier moderne talen (waaronder niet onze eigen) — waarmee een goed voorbeeld gegeven wordt van de manier waarop de historische kennis van elk ook maar enigszins belangrijk onderwerp tegelijk verdiept en verbrokkeld wordt.

Toch is déze bundel alleen maar winst. Natuurlijk valt bij een eerste blik vooral die verbrokkeling op: er zijn 26 bijdragen, en ze gaan over van alles. Maar hier is nu eens gebeurd

wat bij iedere congresbundel zou moeten gebeuren, maar wat zo vaak achterwege blijft: de bijdragen zijn zorgvuldig herzien, geordend en het geheel is voorzien van een uiterst nauwkeurige en zeer waardevolle bibliografie (van bronnen, edities, literatuur), en van indices. Daarmee is deze bundel meer geworden dan een verzamelband, namelijk een echt boek. Door de kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen bevat het voorlopig het laatste woord over Agricola, maar tegelijk vormt het, door de wijze waarop het verzorgd is, uitgangspunt voor verdere studie. De uitgevers past een compliment voor het resultaat van hun arbeid.

Op de vijf grote artikelen, de hoofdlezingen, die verzameld zijn in het eerste hoofdstuk, komt ik terug. Er zijn voorts nog drie hoofdstukken, getiteld: History and biography, Humanism and literature, en Rhetoric and dialectics. Daarin zijn de kleinere bijdragen uit de 'workshops' ondergebracht. Deze betreffen Agricola's contacten (met Barbirianus, Celtis); aspecten van zijn werk aan teksten (Tacitus, Plinius, Vergilius), zijn uitleg van Latijnse woorden, zijn vertaling van het Grieks in het Latijn (Axiochos); zijn onmiddellijke 'Nachleben' (in en om Erasmus, bij Ulsenius), en het latere (bij Ramus, in Port-Royal, bij Hobbes!). Daarmee is niet alles genoemd: in vergelijkend verband vallen ook de namen van Ficino en Pomponazzi. En in het biografische hoofdstuk staan wetenswaardige feiten over Agricola's familie, zijn portretten, zijn boeken, zijn betrokkenheid bij de bouw van een orgel voor de Martinikerk. Jammer genoeg kunnen de twintig auteurs hier niet genoemd worden. Ik wil de beschikbare plaats gebruiken voor een enkel woord over de vijf grote bijdragen. Toevallig zijn die, anders dan een aantal van de juistgenoemde kleinere, allemaal historisch van karakter, althans aan te vatten met het gangbare 'ouillage mental' van de doorsnee historicus. Bij een humanist als Agricola, wiens belangrijkste overgebleven werk nu eenmaal *De inventione dialectica* is, had dat niet zo behoeven te zijn, en de kleinere bijdragen zijn dan ook gedeeltelijk van puur filosofische of filologische aard.

Sommige titels van de grote lezingen zullen gewone historici afschrikken, maar dat is niet nodig. Het gaat om: 'Agricola and Groningen. A Humanist on his Origin' (F. Akkerman); 'Agricola as a Greek Scholar' (J. IJsewijn); 'Distinctive Discipline: Rudolph Agricola's Influence on Methodical Thinking in de Humanities' (L. Jardine); 'Agricola und die Geschichte' (E. Kessler); en 'Notizie per il soggiorno in Italia di Rodolfo Agricola' (A. Sottili). Om maar aan het slot te beginnen: Sottili's verhaal draagt een te weidse titel, want het gaat om archiefonderzoek in Pavia naar gegevens over Agricola's activiteiten in die stad. Het resultaat is in zoverre teleurstellend dat er wel het een en ander over kennissen van Agricola naar boven is gehaald, over Mathias Richilus, Paul de Baenst, Johannes van Dalberg, maar niet over hemzelf; dat hij bij het verlenen van het doctoraat in de theologie aan zijn stadgenoot Johannes Vredewolt jr. in Pavia was, op 26 februari 1473, wisten we al; en wat de eerdergenoemde drie betreft, Agricola heeft hun toegesproken toen zij, elk voor zich, rector werden van de universiteit, en daar heeft Van der Velden ons al uitvoerig over ingelicht (71 vlg.). Het feit blijft dat Agricola Pavia verliet om door te gaan naar Ferrara; waarom hij dat deed vertelt IJsewijn: dâar was het dat men Grieks leerde. Zeker, in Pavia doceerde Valla en misschien had Agricola van hem ook wel iets geleerd, maar Ferrara had nu eenmaal al een traditie op dit punt (Theodorus Gaza, Guarino da Verona en zijn zoon Batista). Hoeveel Grieks leerde Agricola, vraagt IJsewijn zich dan af, en hoe goed leerde hij de taal? De wijze waarop, in alle voorzichtigheid, antwoord op die vragen wordt gegeven is methodisch voorbeeldig: Wat vertaalde Agricolanu wel (en niet) van het Grieks in het Latijn, waaruit citeert hij, direct of indirect (dat wil zeggen in het Latijn)? IJsewijn toont aan dat Agricola niet méér vertaald heeft dan: korte stukken van Pseudo-Plato, Isocrates, Aphthonius en Lucianus; maar zijn aanhalingen wijzen op een veel ruimere belesenheid. Hoewel: citaten bewijzen niet alles, ze kunnen uit bloemlezingen of schooltradities

stammen — dat weet Usewijn beter dan wie ook. Al met al concludeert hij voorzichtig dat Agricola's Grieks vrij goed geweest moet zijn: zijn vertalingen zijn natuurlijk niet foutloos, maar in het algemeen wel correct en niet slaafs. Zo kan hij in de ware zin des woords een translator, een overbrenger heten, en wel van Grieks cultuurgoed naar Italië, en vandaar verder over de Alpen. Dàt werk, en zijn handboek *De inventione dialectica*, vormen de twee pijlers van zijn roem — aldus IJsewijn.

Over dat handboek worden we verder ingelicht door Lisa Jardine. Zij stelt dat het de roem van de schrijver, de 'Agricola-mystiek' was die het boek zijn enorme populariteit gaf, en dat die roem steunde op de propaganda van Erasmus, Melanchton en Alardus. Betekent dat dan dat het werk zelf eigenlijk zo'n roem niet verdiende? Dat niet, zegt Jardine: het was een originele en briljante bijdrage tot 'an emerging logic of plausability'. Maar originaliteit is geen waarborg voor succes, en juist dit boek werd een echt 'cult-boek' van vroeg-zestiende-eeuwse onderwijs-hervormers. Dat moet wel gebeurd zijn omdat juist tóen die docenten, humanisten, behoefte kregen aan een methode, een *disciplina* voor de *artes*. Het was namelijk zo dat de nadruk op het doel van educatie, het vormen van de orator in de zin van 'civic humanist', na 1500 plaats maakte voor nadruk op de onderwijskundige methoden ter bereiking van dat doel. De humanisten waren hevig geïnteresseerd in 'strategieën voor kennisoverdracht'. Dat zij Agricola als opperbevelhebber kozen was toevallig. Maar het feit ligt er dat hij — eenmaal door Alardus in vorm gegoten, met commentaar — ieder pleit won, en zo werd de disciplina waarmee hij aanleerde hoe de juiste woorden voor het juiste doel gevonden konden worden de basis voor uiting van de nieuwe burgerzin. Zoals vroeger, in de oudheid, werd retorica nu weer tot levensles. In technische zin kwam dat alles slechts neer op de specifieke bekwaamheid tot improviseren en parafraseren op basis van een gegeven passage of rijtje woorden (een kunst die Erasmus op zijn wijze adverteerde in zijn *De copia*). Jardine denkt dat de invloed van Agricola's lesmethode als *methode* niet zo groot is geweest, maar dat zijn 'topen' wijdverbreid beschavingsgoed werden, schering en inslag van de zestiende-eeuwse literatuur, tot en met Shakespeare. (Een uitleg van Agricola's systeem van topen, *loci communes*, geeft Van der Velden, 175; Jardine handelt alleen over de invloed.)

Hoe komt het nu dat het volgende opstel, dat over Agricola als historicus gaat, juist aan de historicus moeilijkheden biedt? Kessler maakt er om te beginnen nogal een punt van dat bronnenvergelijking en bronnenkritiek in Agricola's — helaas verloren — wereldkroniek (waarschijnlijk achterwege zijn gebleven, zoals dat ook het geval is in zijn wel bewaard 'Leven van Petrarca'. Agricola verfraaide, om des te beter te kunnen moraliseren. Maar niemand denkt toch dat dat anders was? Daarom lijkt Kesslers aansluitend betoog, waarin hij verband legt tussen Agricola's kroniek, die met exempelen ter belering van de Paltsgraaf (opdrachtgever) was uitgedost, en opmerkingen van Batista da Verona over het nut van de geschiedenis voor het leven, gewoon teveel moeite — dit is een poging om het algemene in een tē specifieke context te plaatsen. Iedere humanist immers wilde via historische voorbeelden de morele en emotionele weerbaarheid van de 'consument' bevorderen. Meer weerstand nog roept Kessler op als hij stelt dat Agricola in *De inventione dialectica* een nieuwe theorie van de geschiedenis heeft ontworpen, aldus: *historici leggen, anders dan dichters oratores, de dingen uit omwille van zichzelf (rem ipsam cuiusmodi sit explicere)*, hetgeen betekent dat zij de waarheid nastreven. Het lijkt mij dat Agricola hier gewoon Cicero en de hele middeleeuwse traditie napraat, maar laat dat zo zijn — Kesslers vrijwel directe gevolgtrekking is schokkender: 'Geschichte ... ist reduziert auf die Umsetzung von ... erfahrener Realität; sie will nicht nützlich sein' sterker nog, ze wordt tot doel in zich ... 'wertfrei im Sinne eines naiven, weil von historisch-kritischer

Methode noch nicht berührten Positivismus'. Dat kan Agricola niet bedoeld hebben, denkt een eenvoudig historicus—hier wordt iets geconstrueerd, op grond van een enkele passage, die door vele andere passages in *De inventione* en verder door alles wat we van zijn historisch werk weten wordt tegengesproken. Dat erkent Kessler, maar hij heeft een oplossing: Agricola maakte dan wel onderscheid tussen 'zweckfreier historischer und zweckorientierter oratorischer Darstellung von Vergangenheit' — maar uiteindelijk stond no. 1, de waardevrije, 'ware' geschiedschrijving, toch weer in dienst van no. 2, de moraliserend-nuttige. Tenminste, dit maak ik ervan; maar eigenlijk denk ik dat Agricola dit onderscheid toch zó niet maakte, dat zijn ware geschiedschrijving juist per se 'doelgericht oratorisch' was.

Het laatste stuk (in de bundel het eerste) biedt gelukkig weer houvast. Akkerman (*alter Agricola!*), filoloog nog wel, houdt een mooie historische *oratio* over Roelof Huismans ambivalente houding tegenover zijn patria, die ongecultiveerde streek waarmee hij zich toch op mysterieuze wijze verbonden voelde. Eén opmerking: de parallel met Erasmus is zo duidelijk dat het opvalt dat er niet van wordt gerept. Was Erasmus, met zijn eigen ambivalentie, hier wél ten tonele gevoerd, dan zou duidelijk gemaakt zijn dat Agricola niet alleen zichzelf was, maar ook nog 'true to (the humanistic) type'. Tenslotte: over die Aduarder academie is nog steeds het laatste woord niet gesproken.

B. Ebels-Hoving

NIEUWE GESCHIEDENIS

W. Bergsma, *De wereld volgens Abel Eppens. Een Ommelander boer uit de zestiende eeuw* (Fryske histoaryske rige III, Fryske Akademy 685; Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1988, 223 blz., f46,-, ISBN 90 6243 077 5).

Veel auteurs hebben reeds gebruik gemaakt van de kroniek van Abel Eppens tho Equart, sinds deze in 1911 door Feith en Brugsma werd uitgegeven. Door het duistere taalgebruik was deze rijke bron echter moeilijk toegankelijk voor een breder publiek. Eppens schreef in een noordelijke variant van het Nederduits, en bovendien is zijn kroniek 'een rijstebrijberg van omslachtingheid'. Bergsma heeft Eppens' kroniek nu als uitgangspunt gebruikt voor een reconstructie van diens 'wereldbeeld'. In vier hoofdstukken wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan Eppens' levensloop, aan zijn hoedanigheden als agrariër, als opstandeling tegen Philips II, en als orthodox calvinist. Het is Bergsma niet in de eerste plaats te doen om de persoon van Eppens; het gaat hem erom te achterhalen hoe Eppens de wereld om hem heen bekeek, om zijn *outillage mental*. Dit boek behoort dus tot het populaire genre van de mentaliteitsgeschiedenis. Bergsma is echter ambivalent over zijn bedoelingen. Enerzijds sluit hij nadrukkelijk aan bij auteurs als Davis, Ginzburg, en Le Roy Ladurie, die ook één bron of één persoon als uitgangspunt hebben genomen om uitspraken te doen over een heel cultuurpatroon; anderzijds voelt hij zich blijkbaar ongemakkelijk in dit gezelschap, want mentaliteitsgeschiedenis wordt een 'hersenschim' genoemd (17, noot 15) en de termen 'volkscultuur' en 'volksgeloof' mogen niet worden gebruikt (152). 'Ik bied de lezer slechts historische kruimeltjes aan in de vorm van